

**Aydın
Mədətoğlu**

Bizim yazar

kirlərin, sözlərin, əməllərin təmizliyi, Xeyirlə Şərin mübarizəsi prinsiplərini, Budizmdən ət xörəkləri və spirtli içkilərdən imtina olunmasını, Xristianlıqdan isə niqahdan imtina

cısı və başcısı kimi tanınmış, bədii ədəbiyyatda şair, rəssam, nəqqaş, memar kimi tanınmışdır. Maninin 10 dan çox kitabı, 76 risaləsi olmuşdur ki, bunlar bütün dünyaya səpələnmiş, III yüzildən sonra bütün dünyada din, fəlsəfə, rəssamlıq, memarlıq və ədəbiyyata böyük təsir göstərmişdir.

ya düşən şahənşah I Qubad siyasət xatirinə olsa da Məzdekini dinini qəbul etməyə məcbur oldu. Bu nəhayət dini hakimiyyətin Məzdekilərin ixtiyarına verilməsinə və Türklərin hakimiyyətə şərik olmalarına gətirib çıxardı. Məzdek kahinlər-kahini rütbəsi qazanaraq şah Qubadla yan-ya-

lər. Buna görə də varlıların malı və mülkü əllərindən alınib yoxsullara verilməlidir» (Bax: Məhəmmədağı Zehtabi, göstərilən əsəri, II cild, səh. 440). Orta əsr fars mənbələri Məzdekə qarşı düşmən mövqedən yanaşmışlar. Bu da onu göstərir ki «Məzdekilər hərəkatı həm də Milli bir hərə-

Tarixdən bu günə - Azərbaycan türkləri

(başlanğıcı ötən sayımızda)

«Avesta»dakı pers təhrifləri ən çox ... Türklüyü ifadə edən əlamətlərin ziyanına olmuşdur... «Avesta»nın «Qatlar» bölümünün yalnız dili yox, həm də ideyası, tapındığı təlim Prototürk inanc və görüşlərlə bu və ya digər dərəcədə səsleşir. İlk tək, böyük Tanrını Zərdüşt elan etmiş və Təkallahlığın (Monoteizmin - A.M.) Türk «Tenqri» ideyasından daha əvvəlki müəllifinə çevrilmişdir (Bax: Yaşar Qarayev, Azərbaycan ədəbiyyatı, XIX və XX yüzillər, Bakı 2002, səh. 111).

Beləliklə Azərbaycan Türklərinin Peyğəmbəri Zərdüşt dünyada Təkallahlı din sistemini yaradan ilk başər duhasıdır. Onun təlimində yeganə ali Varlıq Tanrıdır. Tanrı - Ahura Mazda Kainatın və bütün canlıların yaratıcısıdır. Zərdüşt bu dini «Tanrının dini» adlandırmış və göstərmişdi ki, «Bu dini həyata keçirmək üçün Tanrı - Ahura Mazda Zərdüştü Peyğəmbər seçmişdir».

Türk dövləti Midiya dövründə Maqlar Zərdüştün varisi sayılırdılar. Pars Əhəmənilər dövründə Midiyanın əsas hakim tayfası olan Maqlar siyasi hakimiyyətin əldən çıxdığını görüb dini hakimiyyəti əllərində saxlamağa çalışmış və ilk vaxtlarda buna nail də olmuşdular. Lakin zaman keçdikcə Maqlar pers kahinləri ilə əvəzlənmiş, hətta Maq kahinləri ölkədən didərgin salınmışdılar. Həm siyasi, həm də dini hakimiyyətin əldən çıxdığını görən Azərbaycan Türk düşüncüləri Sasani pers rejiminə qarşı mübarizəyə başladılar. Bu mübarizəyə rəhbərlik edən böyük Azərbaycan Türk düşüncüsü, tarixdə məşhur Mani olmuşdur.

«Həm ata, həm də anası əsil Türk nəslindən, özü də Həmədan Türklərinin Əşkani nəslindən olan» (Bax: Məhəmmədağı Zehtabi, göstərilən əsəri, II cild, səh. 397). Mani (215-276) Zərdüştədən sonra öz dini təlimini yaratmış və onu yaymağa başlamışdı. Mani dini təliminin Zərdüştlük, Xristianlıq və Buddizm ünsürlərini özündə cəmləşdirdiyini mütəxəssislər xüsusi qeyd etmiş və göstərmişlər ki: «Maninin görüşlərinin formalaşmasında Zərdüştlük, Xristianlıq və Buddizm müəyyən təsir göstərmişdir. Mani özü də çox vaxt Zərdüştün, Buddanın və İsanın rolunu qeyd edir» (Bax: Məlikova M., Bayramov E., göstərilən əsər, səh. 19).

Mani Zərdüştlikdən fi-

edərək asket həyat keçirməyi və ismətli olmağı qəbul etmiş, ölümlərin dirilməsini inkar etmiş, bərabərliyi və ruhun ölməzliyini təbliğ etmişdir. Mani tamahkarlıqdan, qatillikdən, oğruluqdan, ər-arvad xəyanətindən, yalançı sehrbazlıq və cadugərlikdən, inama şübhə ilə yanaşan ikiüzlülükdən, hərəketlərdə süstlük və passivlikdən imtina etməyi tələb etmişdi. Əslində Mani dindən daha çox dini-fəlsəfi bir idrak təlimləri sistemi yaratmışdı. Manilik pars Zərdüştlüyünün mif, əfsanə, nağıl və əfsunlarından təmizlənmiş, dövrünə görə gəlişdirilmiş yeni bir mərhələsi idi. Manilik «Azərbaycan-Türk tefəkkürünün məhsulu idi» (Bax: Əbülfəz Elçibəy, Bütöv Azərbaycan yolunda, səh. 109). Manilik fəlsəfə, məntiq və dinlə çulğaşmış bir dini təlimdir.

Manilik dünyada ədalətli bir quruluş axtaran ideyalar qaynağıdır. Manilik mahiyyəti baxımından parsizm düşüncə tərzinə zidd bir dünyagörüş idi. Manilik Türk duhasının yaradıcılıq təzahürlərindən biri, özünəqədərki Azərbaycanda olan Türk xalqının və Aratta, Lullubi, Kas, Elam, Manna və Midiya kimi Türk dövlətlərinin yaratdığı dini, fəlsəfi və siyasi bir mədəniyyətin davamı idi. Bütün bunları dərk edən pers Sasanilər Mani Peyğəmbərə ağır işkəncələr verərək edam etmiş, ölkədəki bütün Maniçilər təqib və işkəncələrə məruz qalaraq fiziki məhv edilmiş, çoxları xarici ölkələrə qaçıb Maniliyin təbliğini davam etdirmişdilər. Maniçiliyi özünün rəsmi dini qəbul edən Uyğur Türkləri bu dini əks etdirən əsərlər yaratmışlar. Görkəmli Azərbaycan alimi Yusif Rüstəmov göstərir ki: «Manilik Türk xalqlarının, o cümlədən azərbaycanlıların islamaqədərki dinlərindən biri olmuş və öz tərəfdarlarının həyatında əhəmiyyətli rol oynamışdır» (Bax: Yusif Rüstəmov, Siyasi-hüquqi təlimlər tarixi, Bakı 2000, səh. 58).

Mani tarixdə bir Türk Peyğəmbəri, filosofu, siyasi-ictimai hərəkatın yaradı-

«Manilik parsizmə qarşı mübarizəni davam etdirmiş, V yüzilliyin sonunda çox böyük güclə baş qaldıran Məzdekilər xalq hərəkatının əsas ideya qaynağı olmuşdur» (Əbülfəz Elçibəy, Bütöv Azərbaycan yolunda, səh. 116).

Miladi V əsrdə Sasani perslərinə qarşı Azərbaycan Türkləri Bamdadoğlu Məzdekini başçılığı ilə xalq hərəkatına başladı. Bir çox tədqiqatçılar Məzdekini Azərbaycanlı və hətta Təbrizli Türk hesab edir və göstərir ki: «Bütün alim - araşdırıcılar Məzdekini fəaliyyətə

Azərbaycanda... başladığı və davam etdirdiyini mübahisəsiz qəbul edirlər. Heç bir şübhə yeri olmadan deyə bilərik ki, Məzdekilər hərəkatının mərkəzi nüvəsini Azərbaycan Türkləri təşkil etmiş və onlar sosial ədalət uğrunda mübarizənin hərəkatverici gücü olmuşlar». «Məzdek Təbrizli olmasına baxmayaraq, həm öz xalqı (oxu: Türkləri - A.M.), həm də başqa xalqları fars əyan-əşrəflərinin hərtərəfli iqtisadi və siyasi zülmündən, istismar və təhqirindən, bu xalqları Sasani şahlarının əsarətindən azad etmək istəyirdi» (Bax: Məhəmmədağı Zehtabi, göstərilən əsəri, II cild, səh. 440; Əbülfəz Elçibəy, Bütöv Azərbaycan yolunda, səh. 116).

Məzdekilər hərəkatının bütün Sasani İmperatorluğuna yayılmasından qorxu-

na taxta oturmaq Məzdekilərin Sasaniylərlə şərikli hakimiyyəti 25 ildən çox davam etdi. Məzdek və Məzdekilərin xəyanət nəticəsində məhv edilməsinə (529-cu ildə Məzdek xəyanətlə həbs edilib edam edildi. 80 minə qədər Məzdek tərəfdarı qətlə yetirildi) baxmayaraq, Məzdek tərəfdarları gizli təşkilatlar yaradaraq müxtəlif dövrlərdə müxtəlif yerlərdə gizli fəaliyyət göstərmişlər. «Xüsusilə Azərbaycanlılar Məzdekini fikirlərini saxlayıb sonralar Abbasi xəlifələrinə qarşı milli azadlıq mübarizələrində

kat idi. Ona görə də biz indi qəti deyə bilərik ki, Məzdek hərəkatının iqtisadi-siyasi səbəbləri ilə bərabər, şübhəsiz, milli səbəbləri də olmuşdur» (Bax: Məhəmmədağı Zehtabi, göstərilən əsəri, II cild, səh. 444). Məzdekə görə, Ali Varlıq dünyanı idrakın qüdrəti, Aqlın qüdrəti, Sayıqlığın qüdrəti və Sevincin qüdrəti ilə idarə edir ki, bu qüvvələr insanda birləşir və fəaliyyət göstərir. Məzdekini ideyaları hələ öz sağlığında əməli olaraq həyata keçirmişdi. Belə ki, Məzdekilər iri torpaq sahibi olan Sasa-

onları bayraq etdilər. Əksər tarixçilər göstərir ki, ... Xürrəmi Babək hərəkatının nəzəri əsasları Məzdekini fikirləri ilə sıx bağlı olmuşdur» (Məhəmmədağı Zehtabi, göstərilən əsəri, səh. 446). Belə ki, Məzdek öz təlimində göstərirdi ki: «Malı adamların arasında birləşdirib bölüşdürmək lazımdır. Hamı Tanrının bəndəsi, Adəmin övladlarıdır. Ona görə də bir-birlərinin malını xərcləməlidirlər ki, heç kəs azuqəsiz qalmasın. Hamının vəziyyəti eyni, imkanları bərabər olmalıdır» (Bax: Əbu Əli Həsən ibn Əli Xacə Hizamülmülk, Siyasətnamə, səh. 155). «Allah maddi nemətləri, yeri, suyu və s. hamı üçün yaratmışdır. Bu nemətlər xalq arasında bərabər bölünməlidir. Lakin insanlar ədalətsizlik, zülm və boynuyoğunluq edərək zəiflərin haqqına ziyələnir-

ni feodallarının əmlaklarını əllərindən alaraq əhali arasında paylamışdılar. «Məzdek ... Hərəmxanaların örtüklərini qoparmış, əmlakını dağıyib aparmış, sadə xalqı hökmran etmişdi» (Bax: Hizamül-Mülk, Siyasətnamə (rusca) M-L, 1949, səh. 193).

Beləliklə Azərbaycan Türklərinin yaratdığı bu cərəyanlar Şərqdə olduğu kimi, Avropada da fəlsəfi və ictimai fikrin formalaşmasında mühüm rol oynamışdır. Belə ki: «Manilik İtaliyada Katarlar, Fransada isə Albıqoylar biddətinin, Məzdekini xüsusi mülkiyyətin məhv edilməsi, əmlakın ümumiliyi ideyaları Avropada ... utopik sosialistlərin ideya mənbəyi olmuşdur» (Bax: Məlikova M., Bayramov E., göstərilən əsər, səh. 28).

ardı var